

نقد مقاله «ابزارهایی برای مطالعه علمی قرآن» اندرو ریپین*

محمدعلی رضایی اصفهانی** و سید کمال کشیک نویس رضوی***

چکیده

مقاله حاضر از آقای اندرو ریپین (Andrew Rippin) در پی معرفی ابزارهای مطالعه علمی قرآن برای خوانندگان غربی است. توجه دادن به مبنا بودن متن قرآن در پژوهش‌های قرآنی، معرفی و نقد برخی از منابع اساسی پژوهش‌های غربیان درباره قرآن و توجه دادن به منابع روزآمد و فن‌آوری‌های نوین از ویژگی‌های این مقاله است. با وجود این تکیه بر منابع غربی و کم‌توجهی به منابع اصیل اسلامی در پژوهش‌های قرآنی، تأکید می‌شود که بهره‌گیری کامل و بی‌طرفانه؛ از منابع بایستگی یک پژوهش علمی است. اهمیت نوشتار حاضر که مکمل ابزارهای معرفی شده برای مطالعه علمی قرآن در دایره المعارف می‌باشد. از آن‌روست که مبنایی برای دانشجویان و پژوهشگران غربی در آغاز مطالعات علمیشان پیرامون قرآن است.

واژگان کلیدی: قرآن، مطالعات، علمی، ابزار، مستشرقان، اندرو ریپین

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱/۲۰ و تاریخ تأیید: ۱۳۹۶/۵/۵.

** استاد جامعه الصمطی رحمته العالمیة: rezaee@quransc.com

*** دانش‌آموخته دکتری تاریخ و تمدن ملل اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول): k.razavi1985@gmail.com

مقدمه

اصل این مقاله در دائرة المعارف قرآن لیدن از اندرو ریپین، استاد تاریخ اسلامی و متخصص در قرآن و تاریخ تفسیر قرآن در دانشگاه ویکتوریا، به چاپ رسیده است. نویسنده یکی از چهار ویراستار اصلی دایرة المعارف قرآن لیدن است که از وی ۱۹ مقاله در آن با عناوین هارون، ابوبکر، ابولهب، تدهین (Anointing)، رنگ‌ها، جن (Devil)، واژگان بیگانه (Foreign vocabulary)، ابلیس، حدیبیه، اشعیا (Isaiah)، یعقوب (Jacob)، یحیی (جان) و غسل تعمید (John the Baptist)، حساب و شمارش (Numbers and enumeration)، اسباب النزول، سبت، دیدن و شنیدن، کاسی و بازرگانی، و شهادت به ایمان درج شده است. وی در زمینه پژوهش‌های قرآنی آثاری چند از جمله «رویکردهایی به تاریخ تفسیر قرآن» (Approaches to the history of the interpretation of the Qur_ān, Oxford 1988)، «قرآن: سبک و محتوی» (The Qur'an: style and contents. Aldershot: Ashgate/Variorum, 2001)، «قرآن و سنت تفسیری آن» (The Qur'an And Its Interpretative Tradition [Variorum], 2002)، «تعریف اسلام: یک خوانش» (Defining Islam: A Collected Studies Series, 715), 2007)، «مسلمانان: عقاید دینی و مناسکشان، دوران اولیه و دوران معاصر» (reader", Berkelouw, 2007)، «مسلمانان: عقاید دینی و مناسکشان، دوران اولیه و دوران معاصر» (Muslims: their religious beliefs and practices. 1: the formative period, Rippin, 1990)، «مسلمانان: عقاید دینی و مناسکشان، دوران اولیه و دوران معاصر» (Muslims: their religious beliefs and practices. 2: The contemporary period, Rippin, A., London: Rutledge, 1993) و «منابع متنی برای مطالعه اسلام» (Textual sources for the study of Islam. Ed. and tr. by A. Rippin and J. Knappert, Manchester: Manchester University Press, 1986, (Textual Sources for the Study of Religion) 209pp) انتشار یافته است. در ادامه به ترجمه و بررسی روش شناسانه مقاله وی با عنوان «ابزارهایی برای مطالعه علمی قرآن» در دایرة المعارف قرآن لیدن می‌پردازیم (Rippin, Andrew (2006), "Tools for the Scholarly Study of the Quran", Encyclopedia of the Qur'an, Jane Dammen McAuliffe, Brill, Leiden- Boston, Vol.4, 294-300).

«قرآن پژوهی خاورشناسان» سال دوازدهم، شماره بیست و دوم، بهار و تابستان ۱۳۹۶

ترجمه متن مقاله

یک تحقیق جامع در میان مسلمانان و غیرمسلمانان، باید مبنای هر گونه مطالعه علمی معتبر درباره قرآن باشد. برای این مهم، ابزارهای معینی، عناصر اصلی هر پژوهش کتابخانه‌ای را شکل می‌دهد.

ابزار اول: متن قرآن

نخستین ابزار پایه برای مطالعه قرآن، متن قرآن است. برخلاف وضعیت مطالعه علمی دیگر متون مقدس، دانشمندان از آغاز با داوری‌هایی پیرامون متنی مبنایی برای تحلیل روبه‌رو نبودند. متنی از قرآن پیش روی ماست که هر مسلمانی آن را پذیرفته است. این متن به عنوان «مصحف عثمان» شناخته شده و کتابی در میان دو جلد (بین الدفتین) است و در خانه هر مسلمان واقعی پیدا می‌شود. گفته شده که مصحف عثمان به دلیل ارائه راهی ساده و مختصر از موضوع آیات قرآن پذیرفته شده است. بحثی مشترک نیز درباره ویرایش حکومتی قرآن چاپ مصر با حمایت ملک فؤاد اول (در ۱۳۴۲ق. / ۱۹۲۳م.) به عنوان متن رسمی جدید از قرآن وجود دارد. این ویرایش به دلیل نقل نکردن بهترین نسخه (روایت)، یعنی حفص از عاصم، مورد نقد قرار گرفته و این حاکی از آن است که قرآن چاپ مصر با تکیه بر منابع متأخر مسلمانان در جزئیات قرائت سامان یافته است. برخی از دیگر چاپ‌های قرآن به روایت حفص از عاصم در جهان اسلام دربردارنده تفاوت‌هایی ویژه و اندک در املاء و شماره گذاری آیه هستند. نسخه‌های چاپ شده از دیگر نقل‌های محرز (برای نمونه ورش) در دسترس است که توزیع آنها گسترده نیست.

هنوز پرکاربردترین ویرایش اروپایی از قرآن، قرآن فلوگل (Gustav Flugel) است که در سال‌های ۱۸۴۱ و ۱۸۵۸م. با تجدید نظر به چاپ رسید. این ویرایش به سبب برخورداری از خط خوب و حروفچینی مناسب، جایگاه خویش را نگاه داشته، اما رویه شماره‌گذاری آیات آن با سنت رایج میان مسلمانان تفاوت دارد که دشواری در ارجاعات علمی ایجاد کرده است. بیشتر پیچیدگی مسائل در ویرایش فلوگل از قرآن، به کارگیری اصول ناشناخته ویرایشی است؛ لذا کار او در بسیاری از زمینه‌ها موضوع نقد بوده است.

هیچ یک از متن‌های رسمی مصر و نسخه فلوگل به معنی کار علمی معاصر، یک ویرایش انتقادی از متن (قرآن) نیست. البته چنین دریافتی در مورد قرآن با توجه به نگاه مسلمانان درباره اصالت متن، اطمینان از قابلیت و سندیت انتقال آن، ممکن است فکری حشو باشد. با این حال، منبعی علمی و جالب توجه از چنین متنی انتقادی - که بسیاری از آن نتیجه طرحی است که در سال ۱۹۳۰م. آغاز شد ولی به پایان نرسید - در دست هست. در سال‌های اخیر تلاشی تازه برای بررسی انتقادی متون موجود در حجاز - که اعتقاد بر آن است کهن‌ترین متن ضبط شده در دسترس است - آغاز شد. دیگر نسخ خطی، کتیبه‌ها، اصطلاحات علمی و منابع وابسته، مهم‌ترین عناصر در پرداخت یک چنین متن انتقادی هستند که تلاش‌ها برای گردآوری آنها به مثابه ابزاری علمی باید صورت بپذیرد. به عنوان تلاشی اندک برای ایجاد متنی انتقادی، به قرائت و

نسخ سنتی قرآن توجه اندکی شده است. گردآوری شماری از اطلاعات پیرامون قرائت گوناگون متن (قرآن) توسط جفری، گامی بلند برای متنی ویراسته شده تلقی می‌شود. این کار به تجدید نظر در پرتوی مجموعه‌هایی در دسترس از قرائت گوناگون نیاز دارد.

متن کامل قرآن به صورت الکترونیکی از روی نسخه چاپ شده در مصر و همچنین متنی کامل با قابلیت قرائت در اینترنت در دسترس است (CF: www.al-kawthar.com/kotob/quran.zip [8 September 2005]). نسخه‌های دیگری نیز در پایگاه‌های شخصی موجود است. بیشترین کاربرد نسخه‌های موجود در اینترنت به صورت متنی است که استفاده از آنها آسان‌تر از نسخه‌های گرافیکی است.

ابزار دوم: کشف اللغات

در این عصر با بودن نسخه‌های الکترونیکی قرآن، کشف اللغات چاپ شده، کار پژوهش را آسان‌تر ساخته است جدیدترین پروژه‌ها که نشان از نیرویی بالقوه دارد، تارنمایی (web) است که در دانشگاه حیفا (University of Haifa) همراه با ضمیمه متن قرآن صورت گرفته است (<http://www.cs.haifa.ac.il/~shuly/Arabic/>; accessed 7 September 2005).

«المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الکریم» از عبدالباقی، کشف اللغتی بر پایه ریشه واژه‌ها و «کشف اللغات قرآن» هانا ای. کاسیس (Hanna E. Kassis) از ترجمه آربری و هماهنگ با ریشه عربی واژه و معنای انگلیسی ابزارهایی ویژه و ارزشمند هستند. چنین کشف اللغات‌هایی به دلیل بحث و پیچیدگی در تحلیل ساختار ریشه برخی واژگان و دیگر مسائل فنی کامل نیستند. موضوعاتی که آمبروس گردآوری کرده، روشن‌سازی دشواری‌های پژوهش است. «کشف اللغات» پارت (Paret) کامل نیست، اما توجه‌اش به ساختار و عبارات، آن را ابزاری یگانه و ضروری ساخته است. از آنجا که تفاسیر عربی پیرامون قرآن از نام سوره‌ها به جای شماره آنها برای اشاره به بخش‌های متن بهره می‌گیرند، این چنین فهرست‌نگاری می‌تواند در مشخص نمودن ارجاعات ضروری باشد.

در حالی که متن عربی قرآن با امکان جست‌وجو به صورت الکترونیکی در دسترس است، واژه‌شناسی صرفی این نسخه الکترونیکی مانند «کشف اللغات» عبدالباقی به کار نمی‌آید. لوح فشرده «جامع» نرم افزار تفاسیر که مؤسسه نشر حدیث اهل البیت (علیهم‌السلام) در ایران فراهم آورده است، امکان جست‌وجو در قرآن را با ریشه واژگان و واژگان مفرد فراهم می‌آورد. این نرم‌افزار، همچنین دارای ترجمه‌های فارسی و انگلیسی از قرآن، قرائت و ۵۹ تفسیر به عربی و فارسی است.

با آنکه نتایج این جست‌وجوها امکان چاپ دارد، ولی برای خود متون امکان خروج وجود ندارد. از دیگر ابزارهای آسان برای جست‌وجوی مستقیم، پایگاه «التفاسیر» (www.altafsir.com) است که امکان جست‌وجو با ریشه واژگان و برداشت رونوشت را نیز دارد.

ابزار سوم: فرهنگ لغات

تا این اواخر فرهنگ لغات کاملی از قرآن به زبان‌های اروپایی به عنوان ابزار علمی مناسب در دسترس نبود. «فرهنگ لغات پنیس» (Penrice)، نخستین اثر بر پایه تفسیر بدوی در سال ۱۸۷۳م. نشریافت. این اثر در حوزه‌ای بسیار محدود، جایگاهی مناسب در آغاز پژوهش لغوی یافت. در دیگر زبان‌های اروپایی جز آثاری از اف اچ دیتریسی (F.H. Dieterici) (۱۸۸۱م)، اس. فرانکل (S. Fraenkel) (۱۸۸۰م)، سی.ا. نالینو (C.A. Nallino) (۱۸۹۳م) اثر جالب توجه‌ای شکل نگرفت. انتشار تازه اثر آرن آمبروس (Arne Ambros) و استفان پروچازکا (Stephan Prochazka) با عنوان «فرهنگ لغات مختصر قرآنی عربی» (A concise dictionary of Koranic Arabic)، جایگاه این دانش را بهبود بخشید. این اثر بر پایه تحلیل گسترده متن قرآن، آزمون‌های علمی نخستین اصطلاح‌شناسی ... را تکمیل کرد.

فراهم آمدن آثاری ویژه، پیرامون جنبه‌های لغوی قرآن، برای پشتیبانی از انگیزه‌های لغت‌شناسانه به صورت ضمیمه ادامه یافت. اثر مایر (Mir) با عنوان «لهجه‌های شفاهی» (Verbal idioms) در عین نقصش کاری مفید و گسترده است. فرهنگ‌های دوزبانه علمی استاندارد، چون لانه (Lane) که ام. آلمان (M. Ullmann) آن را تکمیل کرد و فرهنگ (Dictionnaire) بلاشر (R. Blachere) برای تعیین معنای بسیاری از واژگان قرآنی ضروری‌اند. واژگان بیگانه و نام‌های مناسب، توجه علمی را به خود جلب کرده و شماری از آثار را که در فهم واژگان غیرعربی کمک می‌رسانند، به خود اختصاص داده است. جفری در «واژگان بیگانه» (Foreign vocabulary) کتابشناسی گسترده‌ای را پیرامون مطالعات لغت‌شناسانه قرآن و داده‌های اصطلاح‌شناسی در بسیاری از زبان‌ها فراهم آورده است. البته چنین آگاهی‌هایی نیازمند روزرسانی در پرتو اصول زبان‌شناسی جدید و تحقیقات تازه است.

به علاوه، شمار بسیاری از مقالات علمی درباره بخش محدودی از واژگان مفرد قرآنی است، اما فقدان ابزار کتاب‌شناسانه مؤثری در این زمینه، نشان می‌دهد که مواد همیشه به طور مؤثر نمی‌تواند به کار گرفته شود. پارت با اثر خویش با عنوان «تفسیر» (Kommentar) ابزاری مناسب برای ارجاع به آثار متعارف علمی درباره پژوهش‌های لغت‌شناسانه آماده کرده است. در پایان،

جایگزینی برای استفاده نقادانه از سنت تفسیری مسلمانان و آثار لغت‌شناسانه تکمیلی آن نیست که در مشخص کردن محدوده‌ای از معانی که مسلمانان بر واژه‌های قرآنی اطلاق کرده‌اند، به کار می‌آید. برخی از کتاب‌های نوشته‌شده پیرامون «واژگان دشوار» (غرائب القرآن) در قرآن، چون «مفردات» راغب اصفهانی یک فرهنگ عربی کامل است.

ابزار چهارم: دستور زبان

جایگاه مطالعه دستور زبان قرآن مانند مفردات آن است که بهترین منابع برای جزئیات دستور زبان، دستورهای زبان معیار چون دستور زبان وی. رایت (W. Wright)، دستور زبان تئودور نولدکه و دستور زبان بلاشر و ام. گودفری دمومینس (M. Gaudefroy Demombynes) است. همچنین شماری دیگر از آثار از جمله ریشه‌های دی. واچ در قرآن عربی، مطالعه تطبیقی درباره نقش و معنای صیغه‌های فعال و افعال در کاربرد قرآنی (D and H stems) به موضوعاتی ویژه از دستور زبان پرداخته‌اند. با آنکه بخش بیشتر آثار تفسیری درباره تحلیل دستور زبان قرآن است، ولی نحویان دستور زبانی گسترده و مرکب ویژه قرآن به عربی پدید نیآورده‌اند.

ابزار پنجم: نمایه‌های موضوعی

کتاب‌شناسی فعالیت‌های علمی پیرامون محتوای قرآن گسترده است. برخی آثار در پی گردآوری کارهای مختصر هستند. مقدمه فرهنگ واژگان مایر مفید است. اثری کهن اما با ارزش از استنتون (H.U. Weitbrecht Stanton) با عنوان «آموزش قرآن» (Teaching of the Qur'an) در دسترس است. کارت تجزیه و تحلیل آدلر (Allard)، در حال حاضر فن‌آوری ابتدایی است، اما کاربرد آن در دسترسی به پیوند میان موضوعات در قرآن هنوز جایگزین ندارد.

ابزار ششم: تفاسیر

ترجمه‌های قرآن پیش از فراهم آوردن تفسیر معنایی قرآن ابزارهایی ارزشمند برای تحقیق هستند. باید یادآور شد که ذات ترجمه یک ظرفیتی (جنبه) است؛ بنابراین، تفاسیر گسترده همراه با ترجمه‌های گوناگون مفیدترند. تفسیر پارت (Kommentar) و اثر تفسیری پل، بسیار اساسی و کمک کننده‌اند. تفسیری همراه با ترجمه در دوازده جلد با عنوان «القرآن» (Der Koran) از ای. تی. خواری (A.T. Khoury)، پژوهشی تازه در این زمینه است. البته چنین تفاسیری نمی‌تواند آگاهی‌های زیاد و تحلیلی مناسب از سنت تفسیری به زبان‌های فارسی و عربی فراهم آورد.

ابزار هفتم: رویکردها به قرآن

شماری از مقدمه‌ها پیرامون مطالعه قرآن بسیار مفید هستند؛ زیرا منابع مبنایی مورد نیاز را برای اطلاع از یک خوانش علمی شرقی به دست می‌دهند. همچنین این مقدمه‌ها گرایش‌های روشی پایه را در این زمینه فراهم می‌آورند. تاریخ قرآن نولدکه، مقدمه بلاشر با آثاری چون مقدمه وایت بل (Watt-bell) به مثابه آثار کلاسیک این زمینه هستند.

مباحث پیرامون رویکردها به قرآن در پژوهش‌های علمی همچنان ادامه دارد، ولی بیشتر آنها در محدوده مقالات یا پیشگفتار کتاب‌ها بیان می‌شوند. محمد آرکون (M. Arkoun)، مهم‌ترین تلاش را در جلب نظر به این موضوع دارد. در این باره می‌توان چهار کتاب که تمرکزشان در این زمینه و پیرامون الگوهای مشخص برای چگونگی روند مطالعات است، مشخص کرد که علاوه بر بحث درباره محتوای اصلی قرآن، بخش‌هایی از متن اصلی را نیز دارند. این آثار حوزه درگیری بیشتر دانشمندان معاصر را نشان می‌دهند که هر یک با شیوه خاص خود، تأثیری مهم بر مطالعات قرآنی به عنوان یک رشته علمی داشته است. همچنین مطالعه پیرامون قرآن بدون اندکی آشنایی با این آثار پیش نمی‌رود.

ایزوتسو (Izutsu) در دو اثر «خدا» (God) و «مفاهیم» (Concepts) در پی مشخص نمودن دامنه معنایی واژگان محوری در گفتمان دینی و آزمون آن در فرهنگ عربستان است. این دو اثر، دیدگاه مهم دینی و ساختارهای شناختی قرآن را در کنار تعیین مفاهیم مشترک فراهم آورده‌اند. توجه به روش معناشناسی که در این کتاب‌ها به کار گرفته شده، بر این رشته علمی تأثیرگذار بوده است.

اف. رحمان (F. Rahman) در اثر خود با عنوان «موضوعات اصلی» (Major themes) یا بررسی انگاره‌هایی چون خدا انسان، انسان در جامعه، طبیعت، پیامبری و وحی، آخرت‌شناسی، شیطان و شر و ظهور جامعه مسلمانان در پی بازنمایی انگاره‌های اصلی الهیات مسلمانان به مثابه گونه‌ای از فهم در اواخر سده بیستم است. این اثر شرحی تحلیلی — تاریخی از قرآن را بر اساس دیدگاه مبنایی مسلمانان فراهم می‌آورد.

«مطالعات قرآنی» (Qur'anic studies) ونز برو (Wansbrough) با محتوای قرآن بر اساس سرفصل‌هایی از جمله وحی و قانون، نشانه‌های پیامبری و ریشه‌های عربی کهن بر خورد می‌کند. توجه در این کتاب، نخست به رابطه میان شکل و محتواست. این کتاب، دیدگاه جدلی را پیرامون مضامین قرآن بر اساس معیارهای متن‌شناسانه و بهره‌گیری از کتاب مقدس یهودی (تورات) زنده کرده و در تمام ابعاد نقد مضامین متن قرآن ارائه شده است. این روش، نیاز به مطالعه متن‌شناسانه قرآن را به عنوان بخشی اساسی در روند فهم قرآن توصیه می‌کند و خوانشی بیرون از چارچوب سنتی ایجادشده را از سوی تاریخ‌نگاران مسلمان برای قرآن شرح می‌دهد.

هر یک از این چهار اثر، افزون بر فراهم آوردن مختصری از محتوای قرآن، روشی از تحلیل محتوا را نیز مطرح کرده‌اند.

ابزار هشتم: کتاب‌شناسی‌های کمکی

مطالعه علمی قرآن تاریخی بلند دارد، اما نه به درازی تاریخ مطالعه کتاب مقدس، لکن اهمیت دارد. تاریخ این مطالعه مکتوب نیست، ولی شماری از کتاب‌شناسی‌ها و مقالات، مقدماتی مناسب را گرد آورده‌اند. آثاری از دبلیو. ای. بیجلیفیلد (W.A. Bijlefeld)، آرتور جفری، و ای. نیویورت (A. Neuwirth) کارهای ارزشمندی هستند. این فعالیت‌ها مانند تفسیر پارت تنها اثر جامع کتاب‌شناسی در دسترس است، هرچند بیشتر اطلاعات آن به آثار علمی کلاسیک محدود می‌شوند. این دانشنامه قرآنی (دایرة المعارف قرآن لیدن) نیز ابزار کتاب‌شناسی بهتری برای دانشمندان فراهم می‌آورد.

بررسی و نقد

این مقاله تلاش کرده ابزارهای مطالعه علمی قرآن را بیان کند و به نوبه خود تلاش مفیدی است، اما از اشکالات و نواقصی چند رنج می‌برد که در ذیل به اهم آنها اشاره می‌کنیم. الف) مقاله نگاه یکسویه دارد و فقط به منابع غربی (مستشرقان) در مورد قرآن توجه کرده است و به هزاران جلد کتاب در حوزه تفسیر، علوم قرآن، اعجاز، ادبیات قرآن و ... در زبان عربی توجه نکرده است و در این میان فقط به مفردات راغب اشاره دارد و از میان صدها دوره تفسیر کامل قرآن مفسران مسلمان فقط به یک تفسیر غربی اشاره کرده است! ب) مقاله جامع ابزارهای مطالعه قرآن نیست؛ زیرا مواردی دیگر هست که از قلم نویسنده مغفول مانده است. در ذیل به این نواقص اشاره می‌کنیم.

۱. نویسنده از نرم افزارهای رایانه‌ای پیشرفته در حوزه علوم قرآن مثل مشکوه و نیز در حوزه تفسیر مثل جامع التفاسیر از مرکز کامپیوتر علوم اسلامی نور یاد نکرده است.
۲. نویسنده از سایت‌های مهم قرآنی مثل التفسیر اردن، مرکز فرهنگ قرآن قم و ... نام نبرده است.
۳. نویسنده به کتاب‌شناسی‌های مهم قرآن همچون کتاب‌شناسی علوم و معارف قرآنی (۱۳۷۹ - ۱۳۵۷) توجه نکرده است.
۴. نویسنده به دائرة المعارف‌های بزرگ قرآنی مثل دائرة المعارف قرآن از مرکز فرهنگ و معارف قرآن قم (که تا کنون ۹ جلد آن چاپ شده) اشاره نکرده است.

۵. نویسنده در مورد ده‌ها کتابی که در فصاحت و بلاغت عربی، به ویژه در مورد اعجاز بلاغی قرآن، نوشته شده، توجه نکرده است.
۶. نویسنده به کتب فقه القرآن که زمینه‌ساز فهم آیات الاحکام است، اشاره نکرده است.
۷. برای فهم قرآن نیازمند اصول الفقه هستیم، ولی نویسنده اشاره‌ای به صدها کتابی که در این باره نوشته شده، اعتنا نکرده است.
- ۸ - یکی از ابزارهای فهم قرآن، مبانی و پیش‌فرض‌های فهم است که کتاب‌های متعددی مثل منطق تفسیر^[۱] مبانی و قواعد تفسیر قرآن از نگارنده و کتاب «مبانی تفسیر» از دکتر مؤدب نگارش یافته و ایشان توجه نکرده است. در کشورهای عربی نیز از این ابزار تحت عنوان «اصول» یاد شده و آثاری نگارش یافته است.
- ۹- یکی از ابزارهای فهم و تفسیر قرآن روش‌های تفسیر است که بیش از صد کتاب - از جمله «منطق تفسیر قرآن ۲» از نگارنده که به چند زبان ترجمه و در کشورهای مختلف متن درسی قرار گرفته است - در مورد آن نوشته شده، ولی نویسنده توجه نکرده است.
- ۱۰- یکی از ابزارهای مطالعه و تفسیر قرآن، کتب قواعد تفسیر است که ده‌ها مورد در طول تاریخ اسلام نگاشته شده است، از جمله «قواعد تفسیر» سعدی، «قواعد التفسیر لدی الفریقین» از فاکر میبدی، «منطق تفسیر» از نگارنده و ... که مورد نظر قرار نداده است.
- ۱۱- یکی از ابزارهای مطالعه قرآن، کتب علوم قرآن است که در طول تاریخ اسلام صدها کتاب در این باره نوشته شده است؛ از جمله «البرهان» زرکشی، «الاتقان» سیوطی و «التمهید» آیت الله معرفت، ولی ایشان به آنها توجه نکرده است.
- ۱۲- در مورد قرآن بیش از شش هزار تفسیر نوشته شده که حدود ۵۰۰ مورد آنها دوره کامل تفسیر است، ولی ایشان فقط به یک تفسیر غربی توجه کرده است.
- ۱۳- روایات تفسیری یکی از ابزارهای مهم فهم و تفسیر قرآن است که ده‌ها تفسیر روایی در طول تاریخ اسلام نوشته شده مثل «الدرالمنثور» سیوطی، «البرهان» بحرانی، «نورالثقلین» عروسی حویزی، «التفسیر الاثری الجامع» آیت الله معرفت، ولی ایشان توجه نکرده است.
- ۱۷ لازم به یادآوری است که بی‌توجهی به برخی از این ابزارها مثل احادیث تفسیری و اصول الفقه، مبانی و قواعد تفسیر و روش‌های تفسیری موجب لغزش و تفسیر به رأی می‌شود. لذا بی‌دلیل نیست که موارد معتابیهی از دیدگاه‌های غربیان از صواب به دور است و عقل و مبانی دقیق علمی از پذیرش آنها ابا دارد و نقدهای جدی محققان مسلمان را می‌طلبد.

نتیجه

مقاله مذکور در مورد ابزارهای علمی قرآن نکات خوبی داشت، اما ناقص بود و به برخی از ابزارهای علمی (همچون نرم‌افزارهای جدید، کتب علوم قرآن، حدیث، فقه و اصول، مبانی و قواعد تفسیر و ...) توجه نکرده بود و در منابع هم بیشتر به منابع مستشرقان توجه کرده بود. از این رو از منابع و ابزارهای اصیل اسلامی غفلت ورزیده بود.

پی‌نوشت‌ها

[۱] منطق تفسیر قرآن (۱)؛ منطق تفسیر قرآن (۲): (روش‌ها و گرایش‌های تفسیری قرآن)؛ منطق تفسیر قرآن (۳): روش تحقیق در تفسیر و علوم قرآن؛ منطق تفسیر قرآن (۴): مباحث جدید دانش تفسیر (زبان قرآن، هرمنوتیک، فرهنگ زمانه)؛ منطق تفسیر قرآن (۵): (قرآن و علوم طبیعی و انسانی)، همه این آثار از سوی جامعة المصطفی العالمیة: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، در شهر مقدس قم انتشار یافته است.

منابع نقد

۱. ربانی، محمدحسن، سبک‌شناسی مفسران: روش‌شناسی سیزده تفسیر قرآن کریم، تهران: سفیراردهال، ۱۳۸۹ش.
۲. رستمی، علی‌اکبر، آسیب‌شناسی و روش‌شناسی تفسیر معصومان علیهم‌السلام، بی‌جا: کتاب‌مبین، ۱۳۸۰ش.
۳. رضایی اصفهانی، محمدعلی، «سبکی نوین در تفسیر روایی: روش‌شناسی کتاب تفسیر الاتری الجامع»، بینات، شماره ۴۴، ۱۳۸۳ش.
۴. طباطبایی، سیدمحمدحسین، میزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ق.